

УДК: 821.161.2: 81'373.43

НАТАЛЯ ЗУБЕЦЬ,
АНЖЕЛІКА КАЛЮЖНА
(Запоріжжя)

ТРАДИЦІЙНЕ І НОВЕ В МОВОТВОРЧОСТІ ЕММИ АНДІЄВСЬКОЇ-ПРОЗАЇКА

Ключові слова: мова діаспори, прийом контрастування, епітети-кольоративи, експресиви.

Мова зарубіжного українства становить значний інтерес для мовознавчих досліджень, бо вона є частиною історії національної мови, репрезентантом українського етносу та його культури у світі. Незважаючи на значні досягнення у розгляді діаспорної мови як показника національної ідентичності, у дослідженні мовних змін в умовах іншого культурного середовища та двомовності (праці Б. Ажнюка, А. Москалюка, О. Тараненка та ін.), ці пи-

тання залишаються актуальними, оскільки дають розуміння причин збереження національної мови взагалі та в чужому середовищі зокрема.

У діаспорі національну мову зберігають насамперед письменники. Нове покоління митців слова хоч і використовує загальномовний словник, однак відкидає усталені мовні норми у творчому процесі заради вираження індивідуальності. Феномен діаспорної мови існує в рамках опозиції «своє – чуже», а отже і «традиційне – нове». Під традиційним у мові закордонного українства розуміємо закорінені в підсвідомості письменника рідні слова, образи, реалії, зумовлені національною ментальністю, а новаторське – це результат складної взаємодії світосприйняття письменника з новим соціальним та культурним середовищем. Показовою в цьому плані є творчість неординарної представниці Нью-Йоркської групи письменників Емми Андієвської, мова якої, на думку побратимів по перу, є найбагатшою [2, с. 23]. Материкові науковці О. Бірюкова, Г. Сюта, О. Тищенко, В. Філінюк розглядали стилетвірні параметри поетичної мови письменниці. Е. Андієвську вважають засновницею експериментально-інтелектуального напрямку сучасної української поезії. Безперечно, це позначилось і на її прозовому доробку.

З метою розкриття мовностилістичних особливостей роману Е. Андієвської «Герострати» [1] ставимо такі завдання: дослідити характер, взаємодію та функції лексичних одиниць, ужитих у романі; розглянути особливості тропіки в аналізованому художньому тексті.

Г. Сюта зазначає: «На початку 1990-х, коли твори Е. Андієвської стали доступними широкому читацькому загалові в Україні, не кожен український читач був готовий до осягнення ускладненої метафоричності, глибоких асоціативних комплексів, які визначають індивідуальну манеру текстотворення у її поетичних ... і прозових ... творах» [3, с. 209].

Роман «Герострати» – це спроба поєднати художній текст із філософським трактатом. Твір уражає широтою асоціативного мислення, насиченістю індивідуально-авторськими елементами, проте в його основі – загальномовний словник, ресурси якого письменниця використовує якнайповніше, послуговуючись і книжною, і розмовною лексикою.

Розмовна лексика та просторіччя у «Геростратах» становлять широкий стилістичний спектр – від невимушено-гумористичного до жаргонно-іронічного чи навіть згрубіло-вульгарного – і виконують традиційні функції: забезпечують реалістичність в описі подій (розмови антиквара з представниками різних соціальних груп – від розбишак до судових працівників), виступають засобом увиразнення мови персонажів, надають оповіді емоційно-експресивного та іронічного забарвлення: *Нехай його хтось гукне абощо. Скільки ще стовбичити? Яке свинство з його боку!* [1, с. 64]; – *Я завжди заздалегідь забезпечуюся їжею і раджу вам зробити те саме, бо публіка тут жлобська* [1, с. 152]; – *О Боже, що мені доводиться чути? Що за ересь! З вас промовляє чорна невдячність. Процес його не цікавить! Як взагалі може не цікавити процес, та ще й такий, як цей!* [1, с. 257]; – *Тоді я побачив, що гімназист посоловів і риб'ячими очима дивиться на мокру печатку від склянки на столі* [1, с. 126].

Вульгаризми використовуються як яскравий експресивний та оцінний засіб у розмовах п'яниць-розбишак чи у мовленні головного героя

під час особливого психічного напруження: *Взагалі, покійник, між нами казавши, звікував порядною сволотою...* [1, с. 90]; *Верблюдище окаянне, не втерпів я подумки, чорт би тебе забрав і з твоїм вартовим, і зі струсем, і з цією гонитвою* [1, с. 310]; *Ви пощо сікається до нього?* [1, с. 271].

Більшу частину книжної лексики роману становить філософська та мистецька термінологія. Е. Андіївська широко використовує загальнофілософські поняття, як-от: *душа, свідомість, смерть, Бог, абсолютне єство, вічність, абсолют*. Специфіка філософського роману, написаного в дусі сюрреалізму, передбачає складні смислові та стилістичні трансформації філософських термінів. Стрижневим поняттям у романі виступає «вічність» (щось цілісне і неподільне), однак у Емми Андіївської – це атоми, краплини: *...герострати пишуть зовсім не тому, ніби їх справді будь-що цікавить, їх ніщо не цікавить, крім пекучої думки, здобути для себе хоч атом вічності...* [1, с. 47]; *Хоч крапля вічності нехай пролетиться на нашу голову!* [1, с. 48]. Письменниця вдається навіть до зміни слів молитви «Отче наш», яка для християн є сакральною та непорушною: «*Отче наш*» людства звучить не «*хліб наш насущний дай нам*» ... а «*вічності дай нам! О, солодка, єдина вічності!*» [1, с. 44]. Несподіваним є також уживання абстракту «вічність» із розмовними фразеологізмами: *Це не просто собі бажання вічності, а за всяку ціну прагнення вхопити вічність за роги* [1, с. 52].

Письменниця на основі логічних умовиводів створює нові поняття й одразу ж пояснює їх: *Якщо в бажанні вічності не видно величі, то, може, є в бажанні невічності, в небутті? В антивічності, в протилежності?* [1, с. 47].

Аби ширше розкрити поняття «вічність» авторка добирає та нанизуює контекстуальні синоніми до термінологічної сполуки *ідея вічності*: *Коли, власне, крім цієї одної ідеї, крім ідеї вічності, яку, залежно від темпераменту і мод, називали й називають релігією, абсолютном, Богом, природою, духом, мистецтвом, космічною гармонією, математичною формулою та безліччю інших назв, людство нічим більше не цікавиться?* [1, с. 42].

Не менш вагомим у романі є поняття «Бог», яке інтерпретується здебільшого в філософському руслі, неприйнятному для усталених християнських догматів. Оказіональний характер мають сполучення слова *Бог* із прикметниками *божевільний, злопам'ятний, фанатичний*: *У Дома Бог бодай добрий, а у тебе Він такий же злопам'ятний і фанатичний, як і ти* [1, с. 47]. Авторка у запалі розмови вуличних розбишак та у хворій уяві головного героя творить «сміливий», навіть епатажний образ Бога, використовуючи метафори: *... Бог, який з приємністю закусив би ногою грішника...* [1, с. 47]; *І тоді заговорив Христос, і я слухав Його кожною клітиною тіла, кожною перетинкою душі, наче мене відрубали від самого себе і занурили в колодязь тугого саява. Це були водоспади світла, і я бачив, як космос висів у Нього на віях, ділячися на зернини* [1, с. 232]; *Христос зняв з цвяха на розп'ятті руку, написав свій автограф, закрав книжку і подав мені її назад* [1, с. 233].

Проаналізовані мовні експерименти є підтвердженням думки І. Фізера: «Увага Андіївської до слова, чи, можливо, її інтуїтивна відчутність слова – феноменальна. Вона оперує ним на всіх його регістрах – фізичному, музичному, знаковому, семантичному, метафоричному. Слово для неї – не

голий семіотичний засіб, а багатофункційний код, який в структурі вірша – автономно і в сполучі з іншими кодами – зумовлює його поліфонічність і полісемічність» [4, с. 171].

Емма Андіївська порушує мовностилістичні традиції за рахунок прийому контрастування лексичних одиниць, основою якого є складне переплетення та зіткнення слів з різними семантико-стилістичними відтінками, наприклад поєднання «високої» лексики з побутовою, розмовною для іронічного забарвлення: – *Я порадив би тобі лише прив'язувати свій німб шнурками за вухо чи гудзик, як пенсне, кожного разу, коли ти заходжуєшся нарікати на Дома* [1, с. 78]; – *Я вас увічню! – Він мене увічнить! Ах ти ж попелюх нещасний! Я плюю на таке увічнення з найвищого дерева* [1, с. 144].

Яскравою рисою творчої манери Андіївської-прозаїка є творення нових слів. У романі це неологізми, створені за традиційними моделями (*широкоплечість, жуколюб, співдумали, присутнішав, намацально, кількканадцятиногий, реброногий, уприкритися*), а також новотвори, значення яких зрозуміле лише у контексті: ...*пояснивши щось, що називалося «хладоміро-нада», оголосив: тепер він читатиме свій найновіший твір, цикл гімнів планетам...* [1, с. 82]; – *Я навіть на власні очі бачив, як над ним стояла заглебездукувата веселка, і я не певен, чи з мого тімени, як димові кільця з сигари, не випромінювалися такі ж самі дебелі веселкові німби* [1, с. 251]. Натрапляємо на авторські новотвори, що позначають неіснуючі предмети: *звукоскорочувач, стенофонія* тощо. Використання цих лексем не обмежується номінативною метою, вони є результатом психічного напруження оповідача, плодом його фантазії, тому виконують експресивно-номінативну функцію.

Неповторність творчої та людської особистості Емми Андіївської полягає в тому, що вона бачить світ у яскравих барвах, а буденні картини набувають у її уяві казково-містичного характеру. Барвистості тексту надають епітети-кольоративи. Їх письменниця використовує не тільки для називання кольору тих чи тих предметів, вона «розфарбовує» яскравими барвами абстрактні поняття, людей: *цукрово-рожева історія, отруйнозелені коні, густочервоне сонце, рожеві ілюзії, веселковий німб, технікольорі сні, фіялкова жінка*.

Широко представлені в романі епітети, виражені прикметниками у формі найвищого ступеня порівняння: *найрафінованіший богохульник, найортодоксальніший антихрист, найневблаганніший диктатор, найпримітивніша провокація, найпікантніша пуанта*. В окремих із них авторка нехтує мовними нормами заради створення якнайсильнішого експресивного ефекту.

Дуже часто епітети у сполученні з означуваними словами набувають оказіонального характеру (*малосольні сонети, пласкі сльози, дебелий/кренделюватий німб, монструозний годинник*), а також утворюють оксюморонні сполуки слів (*мокре сонце, найдитинніша гра для дорослих*).

Небуденні епітети використовує письменниця і для характеристики людей, беручи за основу якусь характерну ознаку: *лисий сіренький чоловічок з п'едестальними ногами* [1, с. 82]; *кричав куций рахітичний добродій угору до могутньої циліндричної жінки з лицем немовляти* [1, с. 422].

Складні асоціативні комплекси, позначені естетикою сюрреалізму, відтворює Е. Андієвська у метафорах: *...блюдне зламало в мені лють, і я заспокоююся так само несподівано, як і почав хвилюватися* [1, с. 35]; *...перебував у стані, ніби в моїй присутності мою свідомість витягли з тіла гаками через мозок і розвісили озером протоплазми* [1, с. 113]; *Міст вивернув для лоскотання живіт, затремтів і ліг підборіддям на набережну* [1, с. 134]. Уживання оригінальних індивідуально-авторських новотворів, незвичайних асоціативних комплексів переконує в тому, що Е. Андієвська – «кардинальний новатор» (термін Г. Сюті) і в прозі.

Іноді основою метафоричних перетворень є лексеми, позначені національними традиціями. Наприклад, образ-символ блискавки використовується у фразеологізмах, що передають емоційний стан людини, як-от: *кидати блискавицею, очі метаять блискавиці, метати громи і блискавки*. Емма Андієвська ж створює таку метафору: – *Я навіть не потребував слів чи речень, я говорив зразу блискавками*. Суцільними блискавками, єдностями з протиріч, злютованих у речення, поняття, почуття [1, с. 51]. Далі вона розгортає свої враження через розширення образу блискавки, замінюючи його поняттям *краєвид*: *Мій язик послуговувався цілими краєвидами, і все вкладалося так ясно й саме ставало на своє місце, що я з дива не виходив* [1, с. 51].

Важливим компонентом тропеїчної системи роману «Герострати» є порівняння. Дослідник експресивів В. Чабаненко відзначав особливий тип порівнянь у художній літературі – «порівняння зі складною логіко-семантичною основою, які потребують асоціативної розумової активізації людини і є дуже експресивними» [5, с. 221]. Образи та події в романі створені грою уяви головного героя, який постійно перебуває у психічному напруженні. Чимало порівнянь – результат його миттєвого видива, першого враження, тому впадає в око їх незвичайність. Письменниця вводить експресиви в різне контекстуальне оточення, що зумовлює строкатість суб'єктів та об'єктів порівнянь. Суб'єкти порівнянь у творі вживаються переважно для позначення людей, їхніх назв за різними ознаками: *близнюки, як кльоцики* [1, с. 201], *судді, як риба в акваріумі* [1, с. 252], *компаньйони, як Ніягари* [1, с. 252], *публіка, як жмут гир* [1, с. 306], *вантажники, як саранча* [1, с. 453], *дама, як равлик* [1, с. 456]; абстрактних понять: *крик, як млинці* [1, с. 422], *уникав слави, як хвороби* [1, с. 104], *голос, як шило* [1, с. 107], *слова, як турецькі огірки* [1, с. 107], *душа ніжна, як розкрита мушля* [1, с. 422]; компонентів природного ландшафту: *горби м'які, як вата* [1, с. 134], *дерева, як бичачі легені* [1, с. 135], *видноколо, як тісто* [1, с. 136], *хвилі, як скибки кавуна* [1, с. 245], *земля, як матрац* [1, с. 453].

Об'єктами порівнянь найчастіше виступають назви тварин та побутових предметів: *вантажники, як ропухи* [1, с. 453], *голос Гзи-Бзи, наче коло з пір'я* [1, с. 80], *холодний, як маринована щука* [1, с. 99], *метелики, як полив'яні блюда* [1, с. 136], *космічний пил, як прохолодний тальк* [1, с. 137], *сльози, як гарбузове насіння* [1, с. 223].

Здійснене дослідження дає підстави стверджувати, що у «творчій майстерні» Емми Андієвської органічно поєднуються дві протилежні тенденції: орієнтація на мовні традиції, з одного боку, та активні мов-

ні експерименти, зумовлені поетикою західного модернізму, – з іншого. Цей фактор і визначив мовностилістичні вектори прози письменниці. Е. Андієвська сприймає і відтворює дійсність через далекоюжні асоціації та алюзії між щоденними речами та світоглядними поняттями, а тому невід’ємним компонентом її творчої манери є оригінальні та складні тропи. Системне вивчення традиційних і нових мовних засобів сприятиме з’ясуванню особливостей індивідуального стилю письменниці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андієвська Е. Герострати / Емма Андієвська. – Мюнхен : Сучасність, 1970. – 500 с.
2. Бойчук Б. Декілька думок про Нью-Йоркську групу і декілька задніх думок / Богдан Бойчук // Сучасність. – 1979. – № 1. – С. 20–33.
3. Сюта Г. «Майбутнє в чашечках на столиках холоне...» (лінгвосвіт поезії Емми Андієвської) / Г. М. Сюта // Збірник наукових праць НДІУ. – Т. XVII. – Київ, 2007. – С. 209–214.
4. Фізер І. Емма Андієвська / І. Фізер // Поза традиції. Антологія української модерної поезії в діаспорі / [упоряд. Б. Бойчук]. – Київ ; Торонто, 1993. – 474 с.
5. Чабаненко В. А. Стилістика експресивних засобів української мови : [монографія] / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя : ЗДУ, 2002. – 351 с.

НАТАЛЬЯ ЗУБЕЦ, АНЖЕЛИКА КАЛЮЖНАЯ

ТРАДИЦИОННОЕ И НОВОЕ В ЯЗЫКОВОМ ТВОРЧЕСТВЕ
ЭММЫ АНДИЕВСКОЙ-ПРОЗАИКА

В статье на материале романа Эммы Андиевской «Геростраты» рассмотрено сочетание традиционного и нового в языковом творчестве писательницы. В результате анализа языковых единиц определено, что в основе произведения – общеязыковой словарь: от книжной лексики до разговорных слов, просторечия и вулгаризмов, соединенных при помощи приема контрастирования. Показана авторская интерпретация понятий «вечность», «Бог». Особое внимание уделено индивидуально-авторским неологизмам. Установлено, что результатом активных языково-стилистических поисков писательницы стали экспресемы (эпитеты, метафоры, сравнения), отображающие игру реалий и связанных с ними ассоциаций.

Ключевые слова: язык диаспоры, прием контрастирования, цветовой эпитеты, экспрессивы.

NATALIA ZUBETS, ANZHELIKA KALIUZHNA

THE TRADITIONAL AND THE NEW IN THE LINGUISTIC CREATIVITY
OF EMMA ANDIJEWSKA, PROSE-WRITER

The combination of the traditional and the new in the linguistic creativity of Emma Andijewska is considered in the article on the basis of her novel “Herostrats”. Having analyzed the lexical units the authors come to the conclusion that the general vocabulary is taken as a basis of the novel: from literary bookish words to the conversational ones (colloquialisms and vulgarisms) united with the contrast mode. The author’s interpretation of the notions “eternity”, “God” is presented. The special attention is paid to individual neologisms of the author. It is found that the expressems which reflect the play of culture specific concepts and of associations connected with them (epithets, metaphors, comparisons), are the result of active language and stylistic search of the writer.

Key words: Diaspora’s language, contrast’s mode, epithets-coloratives, expressives.

Одержано 29.09.2016 р.